

Vatjan kielen eräät itäiset piirteet lainakosketusten valossa¹

PETRI LAUERMA

Vatjaa on usein luonnehdittu suomen ja viron välimuodoksi. Ajatuksen esitti ensi kerran A. J. Sjögren Inkerin suomalaisasutusta käsittelevässä tutkimuksessaan (1834: 154, esitelmänä jo 1832), ja myöhemmin ovat saman ajatuksen esittäneet suomalaisista vatjan tutkijoista mm. Lönnrot (v. 1844, 1902: 280–281), Ahlqvist (1856: IV) ja Setälä (1919: 747–748). Lauri Kettunen (1960: 216) päätyi suoraan pitämään vatjaa suomalais-virolaisena – tai tarkemmin sanoen muinaishämäläis-virolaisena – sekakielenä.

Siinä missä suomalaiset tutkijat hahmottivat vatjan vironsekaiseksi suomeksi, virolaiset tutkijat pitivät vatjaa pikemminkin itäisten, lähinnä karjalaan ajatukset vievien aineiden sekoittamana virona. Saksalaissyntyisen A. W. Hupelin (1785: 333) mukaan Inkerinmaan tšuudit olivat »virolaisia tahi heidän veljiään», ja F. J. Wiedemann (1856) kiinnitti Ahlqvistin kieliopin (1856) pohjalta huomiota vatjan ja eteläviron murteiden yhtäläisyyksiin. Myöhempi tutkimus on kuitenkin päätynyt korostamaan vatjan ja pohjoisviron murteiden läheistä suhdetta. Vatjan huomattavimman tutkijan, virolaisen akateemikko Paul Aristen mukaan (1956: 18) vatjalaiset olivat alkuun vain itäisin pohjolaisvirolaisista heimoista, ja vasta tuon heimon puhuman murteen tiiviimpi joutuminen Novgorodin slaavien vaikutuspiiriin vähitellen differentioi murteen omaksi kielekseen.

Vatja on siis viron lähimpänä sukukielenä katsottu näin suomen länsimurteiden ja liivin ohessa kuuluvaksi itämerensuomalaisten kielten länsiryhmään. Vatjassa voi kuitenkin havaita monia itäisille itämerensuomalaisille kielimuodoille – siis suomen itämurteille, karjalalle, lyydille, vepsälle ja inkeroiselle – ominaisia sanasto-, äänne- ja muotopiirteitäkin. Valtaosa näistä selittyy äänteellistenkin kriteerien pohjalta myöhäisiksi lainoiksi vatjan naapuruudessa ainakin 1100-luvulta

¹ Perustuu Jyväskylän yliopistossa 13. 3. 1993 pidettyyn väitöksenalkajaisesitykseen.

puhutuista inkeroismurteista ja 1600-luvulta alkaen puhutuista Inkerin suomalaismurteista. Joidenkin piirteiden ei ole kuitenkaan katsottu voivan selittyä vain lainoiksi.

Paul Alvre (1973) on jakanut itämerensuomalaiset kielet kahteen ryhmään sen mukaan, tavataanko niissä *kalain*- vaiko *kalojen*-tyyppinen monikon genetiivi. *kaloojee*-asuisten genetiivien kannalla oleva vatja jää tässä ryhmityksessä eteläviron ohella itäisten itämerensuomalaisten kielten puolelle. Alvre on esittänyt myös lukuisia muita piirteitä, jotka hänen mukaansa olisivat osoituksena vatjan itäisestä alkuperästä. Terho Itkonen (1978: 75, 80–81, 1983: 216) on kuitenkin osoittanut, että enimmäkseen näistä piirteistä ovat todistusvoimattomia, koska niitä tavataan laajalti myös suomen läsimurteissa, mikä muuttaa nämä Alvren itäisyyksinä pitämät piirteet vanhoiksi, pohjoisvirosta vain usein kadonneiksi yleisitämerensuomalaisuksiksi.

Joitain piirteitä Itkonenkin on silti pitänyt todistusvoimaisina. Tällainen on ensinnäkin vatjassa tavattava *kaloojee*-asuinen monikon ns. 1. genetiivi, jota Itkosen (1983: 215) mukaan »ilman pakottavaa syytä ei tee mieli selittää rinnakkaiskehityksen tuotteeksi». Kuten jo Paunonen (1974: 18) on kuitenkin todennut, pelkkä genetiivityyppi tuskin todistaa vatjan ja eteläviron palaavan samaan itäiseen varhaismurteeseen, koska *kalojen*-tyyppinen genetiivi on voinut syntyä *i*-monikon ja *kalain*-tyyppisen monikon 2. genetiivin kontaminaatiosta myös itsenäisesti. Vatjan osalta Paunonen viittaa inkeroisen oletettavaan vaikutukseen, ja täytyy todeta, että Inkerin kielellisesti hyvin sekoittuneissa oloissa genetiivityyppien kontaminoinnille on ollut harvinaisen suotuisat edellytykset, kun molempia genetiivejä on saatettu käyttää samassa kylässä, ellei suorastaan saman katon alla.

Lainoina ei Itkosen mielestä voida pitää myöskään vatjan *möö*-, *töö*-asuisia monikon 1. ja 2. persoonan pronomineja, koska »tällaiset sanat tai niiden asu eivät herkästi lainaudu» (mt. 215). Sosiolingvistiset tutkimukset osoittavat kuitenkin selvästi, että pronominit lainautuvat siinä missä kielen muutkin sanat, prestiisipiirteiksi herkästi leimautuessaan joskus jopa herkemmin kuin harvinaisemmat muodot; Nuolijärven (1986: 169–170) mukaanhan puhuja voi juuri leimallisten persoonapronominien avulla osittain säädellä kielimuotonsa yleisilmettä. Lainasuhteiden kannalta huomattakoon, että vaikka sekä vatjan yksikön 1. ja 2. persoonan *miä*-, *siä*-asuiset pronominit että juuri monikon vastaavien persoonien *möö*-, *töö*-asuiset pronominit ovatkin *n:n* kadoltaan ja labiaalistumiseltaan selvästi itäisiä, vatjan 3. persoonan pronomininä käytetäänkin *tämä*-, *nämä*-asuisia demonstratiivipronomineja. Larjavaara (1986: 311) katsoo tämän heijastavan lähinnä pohjoisviron vaikutusta. Yksilähtöiseksi ei vatjan persoonapronominisysteemiä siis missään tapauksessa voi osoittaa. Vatjan ja pohjoisviron läheisen yhteyden ja inkeroisesta vatjaan kohdistuneen vaikutuksen voimakkuuden tuntien on nähdäkseni

kuitenkin luontevampaa pitää vatjan *möö-*, *töö-*asuisia pronomineja varhaisen itäisen vaikutuksen aiheuttamina kuin alkuperäisinä.

Kolmantena vaikeasti lainaksi osoitettavana itäisenä piirteenä Itkonen (1983: 215) on pitänyt kieltoverbin esiintymistä vatjassa *e*:llisessä *elä*-tyyppisessä asussa. Vatjassa vallitsevat monikon vatjalaisittain vokaaliharmonian vastaiset *elkaa-*, *elkoo-*asut osoittavatkin, että kyse ei voi olla ainakaan myöhäisistä inkeroslainoista, jotka ovat *elkää-*asuisia. Itkonen on kuitenkin oudosti jättänyt kokonaan mainitsematta, että (hänen käyttämiensä lähteiden pohjaltakin) vatjassa tavataan myös *ä*:llisiä, siis *älä*-tyyppisiä imperatiiveja. Näistä on kiistatta varsin niukasti tietoja (vrt. VKS s. v. *elä*), nekin enimmäkseen tässä suhteessa *ä*:llisellä kannalla olevien suomalaismurteiden liepeiltä (näistä ks. Leskinen, 1970: 191), mutta huomionarvoista on, että *ä*:llisistäkin imperatiiveista on merkitty täysin vatjan fonotaksin mukaisia *älkaa-*, *älkoo-*asuisia muotoja. Jos tällaiset muodot olisivat vain myöhäisiä lainoja Inkerin suomalaismurteista, muotojen olettaisi olevan harmonian mukaisesti *älkää-*, *älköö-*asuisia. Tällaisista ei kuitenkaan juuri ole luotettavia tietoja, toisin kuin *elkää-*asuisista nuorista lainoista. *älkaa-*, *älkoo-*asuiset imperatiivimuodot olisivat vaivoin osoitettavissa hyvin pitkälle substituoiduiksi tai sitten vatjalle leimallista *k > tš* -muutosta varhemmiksi lainoiksi, mutta on nähdäkseni silti mahdollista pitää niitä myös itäisten *elä*-asuisten imperatiivimuotojen alle jääneen *ä*:llisen kannan relikteinä.

Edellä käsitellyt muutamat geneettisinä itäisyyksinä pidetyt äänne- ja muoto-
piirteet ovat siis nekin tulkittavissa vain lainoiksi. Vastaavia sanastopiirteitä on esitetty enemmänkin, mutta näitä on sitovasti vielä vaikeampi osoittaa muiksi kuin lainoiksi, koska äänteellisesti aivan vatjalaiset sanat voivat olla vain ennen vatjalle leimallisia äänteenmuutoksia kieleen omaksuttuja, joskus jopa useampikielisten puhujien myöhäisiäkin substituutioita, mikäli tarkasteltavissa sanoissa ylipäättänsä on jotain erityisesti vatjalaista. Näistä syistä lainat eivät välttämättä erotu sen enempää epävatjalaiselta äänneasultaan kuin suppealta levikiltään perivatjalaisemmasta leksikosta, vaan myös äänteellisesti vatjalaiset ja laajalevikkiset sanat voivat olla lainoja. Tämä pätee erityisesti sellaisiin vatjan alkuperäisinä itäisyyksinä tai muinaiskarjalaisuuksina pidettyihin sanoihin, joista on jokseenkin epäluotettavana pidettävän kerääjän ainoastaan yhdestä varsin sekoittuneesta murteesta tekemä muistiinpano. Erityisesti huomattakoon, ettei vatjalais-etelävirolaisen levikin tarvitse sinänsä kertoa mistään muusta kuin vatjan puhuma-alueen varhemmasta ulottumisesta Peipsijärven itäpuolitse eteläviron naapuruuteen. Tälle on Tallgrenin (1937: 53) pohjalta esitettävissä arkeologista evidenssiä vähintään yhtä paljon kuin muutenkin paljon hypoteettisemmille itäkantasuomiteorioille.

Itäisten sukukielten lisäksi vatjaan ovat vaikuttaneet myös viron eri murteet ja tietenkin Inkerin valtakieleksi vähitellen noussut venäjä. Eri kielten vaikutus on

näin ollen laukaissut eri suuntiin kulkevia tendenssejä. Tällaisia voi jäljittää myös vatjan vokaalisointusysteemin kehityksestä. Itämerensuomalaisten kielten etelä- ja itäryhmän vastakohtaisuus heijastuu vatjassa jo siinä, että vaikka joitain viron murteita muistuttavasti vatjan jälkitävissä tavataan taka-*e*:tä, niissä esiintyy jonkin verran myös etistä *ö*:tä vatjassa (ja myöhäiskantasuomessa) alkuun parittoman *o*:n rinnalla. Sukukielistä ja venäjistä tulleet lainat ovat toisaalta tuoneet etisen *e*:n vatjan takavokaalisten sanojen harmonian edellyttämän taka-*e*:n rinnalle. Itäisimmässä Kukkosin murteessa tämä *ö*-harmonian täydentyminen ja varsinkin *e*-harmonian kato on toteutunut niin johdonmukaisena, että on aiheellisesti jo kyetty, onko kyseessä alkuaan ollut sittenkään vatjalaismurre (Viitso 1978: 103–104). Mutta miten tässä eri suunnilta tulevien vaikutteiden paineessa vatjan kielelle ominainen etenkin suffiksaalisesti yllättäviä poikkeuksia käsittävä harmoniasysteemi oli oikein päässyt syntymään ja miten sen sitten kävi – perivätkö voiton sukukielet, venäläiset vaiko universaalit tendenssit? Uskoakseni tahoillaan kaikki kolme.

LÄHTEET

- AHLQVIST, AUGUST 1856: Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning. Acta Societatis Scientiarum Fennicae V:1. Helsingfors.
- ALVRE, PAUL 1973: Läänemeresoome keelte varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades. – Keel ja kirjandus 16. Tallinn.
- ARISTE, PAUL 1956: Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. – Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn.
- HUPEL, A. W. 1785: Statistisch-Topographise Nachrichten von den Herzogthümern Kurlands und Sengalln nebst andern kürzern Aufsätzen. – Der nordische Miscellaneen 9tes und 10tes Stück. Riga.
- ITKONEN, TERHO 1978: Kantasuomesta suomeen. – Kautto, Risto (toim.): Suomen tieteen ulottuvuuksia. Tieteen päivät 10.–12. 1. 1977. Porvoo.
- 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä 87. Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1960: Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 119. Helsinki.
- LARJAVAARA, MATTI 1986: Demonstratiivit ja kielen kehitys. – Virittäjä 90. Helsinki.
- LESKINEN, HEIKKI 1970: Imperatiivin muodostus ims. kielissä I: suomi. Suomi 115:2. Helsinki.
- LÖNNROT, ELIAS 1902: Elias Lönnrotin matkat. II osa: 1841–1844. Helsinki.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: Kolmannen sukupolven kieli: Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 436. Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI 1974: Monikon genetiivin muodostus suomen kielessä I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 317. Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. 1919: Vatjan kieli. – Tietosanakirja X. Helsinki.
- SJÖGREN, A. J. 1834: Über die finnische Bevölkerung des St. Petersburger Gouvernements und über den Ursprung des Namens Ingermanland. – Mémoires de l'Académie

Vatjan kielen eräät itäiset piirteet lainakosketusten valossa

- Impériale les Sciences de St. Pétersbourg, VIe série: sciences politiques, histoire et philologie, tome 2. St. Petersburg.
- TALLGREN, A. M. 1937: Inkerinmaan muinaisasutuksesta. – Suomalaisen tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1937. Helsinki 1939.
- WIEDEMANN, F. E. 1856: Über das Wotische in seiner Stellung zum Estnischen. – Bulletin de la Classe Historico-Philologique de L'Academie Imp. des Sciences de Saint-Petersbourg, tome XIII, nr. 18–22. St. Petersburg.
- VIITSO, TIIT-REIN 1978: The history of Finnic *õ* in the first syllable. – Sovetskoje Finnogrovedeniye. Tallinn.
- VKS = Vadja keele sõnaraamat. Toim. Elna Adler ja Merle Leppik. I osa (A – J). Tallinn 1990.

Eastern features in Votic as possible loans

PETRI LAUERMA

Votic has long been considered a kind of intermediate form between Finnish and Estonian. Although Votic has been counted with Estonian, Livonian and Western Finnish dialects as belonging to the western group of Baltic-Finnic languages, scholars have been puzzled by certain Votic features that suggest links eastward. Paul Alvre (1973) and Terho Itkonen (e.g. 1983) have argued that the so-called 1st genitive pl. of the type *kalojee* in Votic indicates that the language goes back to the same early eastern dialect as Southern Estonian and the Eastern Baltic-Finnic languages. However, Paunonen (1974) showed that this genitive type could have emerged independently, via contamination. In Ingria, where languages of different origins have been spoken side by side, conditions have been unusually favourable for such contamination, unless the decisive influence simply comes directly from Ingrian dialects.

According to Terho Itkonen (1983), the Votic 1st and 2nd p. pl. pronouns *möö* and *töö* cannot be loans since pronouns are not susceptible to borrowing. Sociolinguistic research, however, indicates that pronouns can be borrowed, particularly as prestige features, just as readily as any other linguistic element. It should be noted that the Votic pronominal system cannot in fact be regarded as having a single origin, for although the pronouns mentioned are undeniably of the eastern type phonologically, the 3rd p. pronouns have the demonstrative

pronoun forms *tämä* and *nämä*, as in Estonian. Larjavaara (1986) has suggested that this shows an influence from Northern Estonian.

The last eastern feature Terho Itkonen (1983) finds difficult to explain as a loan is the *e*-form of the negation verb (e.g. *elä* 'do not', cf. the western form *älä*, present also in standard Finnish). A few forms are found with *ä*, however, and it is hard to see these as mere loans, because they also have plural forms which break the vowel harmony, as is usual according to Votic phonotaxis (*älkaa* : *älkoo* 'do not, let it not be done', cf. *elkaa* : *elkoo*, alongside which there are also *elkää*-forms that are clearly late loans). In this light, the *ä*-forms could also be regarded as relicts of a stem affected by borrowed *e*-forms.

These three phonological and morphological features – *kalajee*-type genitive plurals, *möö* and *töö* 1st and 2nd p. pl. pronouns, and the negation verb forms *elä*, *elkaa* and *elkoo* – are all considered to be genetically eastern features of Votic. Yet these too could thus be interpreted as having arisen from language contacts. Votic certainly has a good deal of eastern lexis, but this is even harder to explain otherwise than as the result of borrowing. Note in particular that the present diffusion of Votic and Southern Estonian does not necessarily indicate anything more than the earlier extension of the Votic language area to the east of Lake Peipus, up to the edge of South

PETRI LAUERMA

Estonia (for archeological evidence to this effect, see Tallgren 1937). In order to explain the origin of Votic, therefore, we have

no need of an Eastern-Proto-Finnic hypothesis.